

O HRVATSKOM KNJIŽEVNOM JEZIKU

Radoslav Katičić

U Jeziku, časopisu za kulturu hrvatskoga književnog jezika, iznio sam već nešto o jezičnoj kulturi.¹ Pisao sam i o tome u kojem se smislu i zašto hrvatski književni jezik može i mora nazivati jezikom i u kakav ga to odnos stavlja prema standardnoj novoštokavštini, današnjem književnom jeziku hrvatskom ili srpskom (srpskohrvatskom/hrvatsko-srpskom).² Zaokružiti ću to ovdje s nekoliko riječi o njegovu nazivu hrvatski. To se, uostalom, dodiruje i pitanja o kojima se upravo sada vodi javna rasprava u vezi s jezičnom odredbom u Ustavu SR Hrvatske.

Naziv jezika po imenu naroda izriče nešto po sebi jednostavno i očito: postoji narod i taj narod ima jezik. Što je naravnije nego jezik kojega naroda nazvati baš po tom narodu koji ga ima, bez obzira na sve drugo. U tom, najtemeljnijem, smislu nema naroda kojega se imenom ne bi mogao nazvati njegov jezik, kako se god taj jezik inače još zvao. Tako i hrvatski narod, kad govori i piše svojim jezikom, govori i piše hrvatski. Dok to shvaćamo u smislu koji je ovdje objašnjen, sve je jednostavno, jasno i lako.

Zamršenije postaju stvari onda kad više naroda ima isti jezik. On se tada prirodno naziva imenom svakoga od naroda koji njime govore i pišu kada se uzima u vezi s upravo tim narodom. Odatle, međutim, proizlazi nedostatak što se može učiniti da se govori o više jezika, a zapravo se radi o istom. Zato takav jezik mora imati ime koje ga označuje kao cjelinu. To pak onda ima nedostatak što se slabo razabire da je to jezik više naroda i kojih.

Najlakše je kad je takav jezik postao i razvio se prvo kao jezik jednoga naroda, pa se i prozvaao po njemu, a tek poslije je prenesen drugim narodima ili su se drugi narodi razvili u tom jeziku. On se onda kao cjelina prirodno naziva svojim prvotnim i temeljnim ime-

¹ Usp. R. Katičić, *Jezična kultura*, Jezik, 23, 79-91. U vezi s time usp. još R. Katičić, *O purizmu*, Jezik, 21, 84-90. Oboje pretiskano u R. Katičić, *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb, 1986, 73-89 i 65-73.

² Usp. R. Katičić, *O višeznačnosti pojma jezik*, Jezik, 34, 1-6.

nom. Tako je engleski jezik naprosto engleski, a tek kad je to potrebno posebno se izriče da li se misli na nj kao na jezik Engleza, ili kao na jezik Iraca -- jer je materinski jezik većine Iraca, kao književni služi svima -- ili kao na jezik Amerikanaca, ili Kanadana ili Australaca, ili Novozelandana itd.

Gdje nema takva povijesno utemeljena imena za jezik više naroda, pribjegava se katkada složenim imenima. Tako je i s jezikom Hrvata, koji je, kao narodni i kao standardni, još jezik i Srba, Crnogoraca i Muslimana. Taj se jezik danas zove hrvatski ili srpski, srpsko-hrvatski i hrvatskosrpski, da spomenemo samo glavne likove toga složenog imena. Tako se jasnije razabire da je to jezik više naroda. To pak da se od njih četiri spominju samo dva, i to upravo Srbi i Hrvati, uvjetovano je i tu poviješću. Neprilika je s takvim nazivima to što nisu prava imena, što se osjeća da su konstruirani i umjetni. Prirodni su za taj jezik jedino nazivi po narodu s kojim se u vezi upravo govori o njem.

No nije jedina teškoća oko naziva za jezik Hrvata, dakle za hrvatski jezik, to što je on jezik i drugih naroda, a za nj kao takvu cjelinu nema povijesno ustaljena imena. Otežano je to još i time što ti narodi ne samo da žive u istoj državi nego znatnim dijelom čak izmiješani na istoj zemlji, u neprekidnom i svakodnevnom dodiru, tvoreći ne samo široku nego često i usku, pa i najužu moguću komunikacijsku zajednicu. Koliko god je upravo to zalog nerazrušivoga jezičnog zajedništva tih naroda, toliko zaoštava pitanje imena kojim se jezik te zajednice javno naziva. Prirodni nazivi po imenu naroda nužno izazivaju osjetljivost kod pripadnika drugih naroda, osobito kada ti pripadnici žive u uskoj komunikacijskoj zajednici s ljudima onoga naroda po kojem se jezik u toj prilici nazvao. Ima dakle mnogo razloga da se upotrebljavaju složeni nazivi jezika, a ima prilika u kojima je jedino upotreba takva naziva korektna. Razumljivo je stoga da se komu može učiniti da se sve rješava ako se u javnoj upotrebi ozakone i ustale samo složena imena toga jezika. To se, međutim, pri pobližem i pomnijem razmatranju pokazuje kao neodrživo.

Već samo to što je takav naziv u mnogim prilikama sasvim ukočen i neprirodan dovoljan je razlog da se ne upotrebljava isključivo. Tako su, na primjer, čakavski i kajkavski, dakako, narječja hrvatskoga ili srpskog (srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog) jezika. Ali tako se može opušteno govoriti samo u lingvističkom diskurzu. Očito je naime, i u svačijoj svijesti prisutno, da su to upravo hrvatska narječja, pa je sasvim neprirodno ako se u nelingvističkom kazivanju doda da su ili srpska, ili ako se kaže da su srpskohrvatska, ili hrvatskosrpska. Takvo izražavanje postaje sasvim neprirodno i ukočeno. Autocenzura koja bi nas na to prisiljavala onemogućivala bi da se opušteno govori o jeziku, da ne govorimo o tome kako bi djelovala cenzura koja bi u tom smislu dolazila izvana.

Koji se ono jezik prvi put čuo u hrvatskom saboru kada je Ivan Kukuljević 1847. njime progovorio u službenoj saborskoj raspravi? Dakako hrvatski. Sve drugo bilo bi u tom kontekstu neumjesno. Osobito se pak jezik hrvatske književnosti, kao izraza duhovnoga života hrvatskoga naroda, ne može valjano zvati nikako drukčije nego hrvatski. Ima dakle dosta razloga i da se taj jezik naziva narodnim imenom, a u nekim je prilikama samo takav naziv prihvatljiv.

No nije sve samo u tome. Kad govorimo o hrvatskom književnom jeziku, odnosi se to na stvarnost različitu od one na koju se odnosi naziv hrvatski ili srpski: (srpskohrvatski/hrvatskosrpski) standardni (pa po tome i književni) jezik. U svojem savremenom standardnom obliku hrvatski književni jezik ulazi u pojam standardnoga jezika hrvatskoga ili srpskog, obuhvaćen je njime, ali se s njim u svemu ne podudara. Pojam hrvat-

skoga ili srpskog književnog jezika naime širi je od pojma hrvatskoga književnog jezika. Obuhvaća uz hrvatski književni jezik i druge pojavne svoje oblike.

U svojoj cjelini, međutim, sadržaj pojma hrvatski književni jezik širi je od pojma standardnoga (književnog) jezika hrvatskoga ili srpskog jer obuhvaća cijeli književnojezični razvoj u Hrvata, od ranoga srednjeg vijeka do novoštokavske standardizacije.³ Od nama suvremenih pojava obuhvaća još i gradišćanski hrvatski književni jezik. Sve to ne ulazi u sadržaj pojma standardnoga (književnog) jezika hrvatskoga ili srpskog. Isključiva upotreba složenoga imena onemogućila bi da se izričito i jasno govori o hrvatskom pojavnom obliku toga jezika, o povijesnom razvoju iz kojega je proizašao, o njemu vlastitim pojavama i potrebama, o njegovim izražajnim vrijednostima, o kulturi koju izražava i kojom se sam njeguje. Sve to, dakako, vrijedi i za druge pojavne oblike toga standardnog jezika. I upravo to je najvažniji razlog zbog kojega je neprihvatljiva isključiva upotreba složenih imena toga jezika u svim prilikama. Težiti za tim može samo onaj koji neće da se o svemu tome govori.

Time što jedan pojavni oblik standardnoga jezika hrvatskoga ili srpskog zovemo hrvatskim književnim jezikom izričemo bitnu vezu upravo toga pojavnog oblika s hrvatskim narodom, razvoja toga pojavnog oblika s razvojem toga naroda, njegovu uključenost u kulturne vrijednosti hrvatskoga naroda. To će reći da bez Hrvata, njihove povijesti i kulture, standardni jezik hrvatski ili srpski ne bi imao takva pojavnoga oblika, ne bi na taj način bio standardnim jezikom, u kojem, kao u svojem, živimo, krećemo se i jesmo, duhom od njega potekli, nego samo na druge načine, na načine koji nisu hrvatski književni jezik. I upravo zato je sadržaj toga naziva važan, i sam naziv potreban, pa se ne može, tek jednostavnosti radi, da bi se zaobišli problemi, odustati od njegove upotrebe.

Veza što se nazivom hrvatski književni jezik uspostavlja između hrvatskog naroda i njegova povijesno izraslog književnojezičnog izraza ne sadrži u svojoj nacionalnoj oznaci i nacionalnu isključivost. Hrvatski književni jezik po svojoj naravi, po tome kako je nastajao i kako je rastao, otvoren je na mnogo strana. Na samu njegovu početak stoji latinsko i staroslavensko pisanje i po tome je od samoga svojeg začetka usmjeren na univerzalnost, neraskidivo povezan s duhovnim obzorjem latinske Evrope i s ćirilometodskom baštinom slavenskoga srednjovjekovlja. Rastao je u dodiru s važnim evropskim jezicima, osobito s talijanskim i njemačkim, duga stoljeća uskog dodira vežu ga s mađarskim, a nije ostao bez doticaja s velikim jezicima istočnjačke kulture, preko turskoga s arapskim i perzijskim. Od srodnih slavenskih jezika najviše se oslanjao na češki i ruski. U jeziku štokavske usmene književnosti, na koji se hrvatski književni jezik jako oslanja, nema za nj dublje urezane granice prema Srbima, Crnogorcima i Muslimanima, pa su brojni dodiri i sa standardizacijom što je u tih naroda dobila takvu osnovu. Nacionalna isključivost u shvaćanju hrvatskoga književnog jezika u suprotnosti je s njegovim postankom i rastom, a to će reći da je u suprotnosti s njegovim bićem. Zato je takvo shvaćanje iz temelja neprihvatljivo. Hrvatski književni jezik nije ni zid ni ograda, on je most i put što premošćuje jazove i vodi drugima. No da bi to mogao, mora se čvrsto oslanjati na svoju vlastitu izražajnu podlogu, mora ostati sučeljen sa svom svojom povijesti.

Kao širi nacionalna oznaka hrvatskoga književnog jezika, kada se zna što on jest, ne može značiti nacionalnu isključivost, tako ona ne znači ni to da je taj jezik samo hrvatski.

³ Usp. R. Katičić, *Jezik pismenosti na tlu Hrvatske*, Jezik, 34, 129-144.

Naprotiv. On služi mnogima koji nisu Hrvati, ali su s njime potpuno srodni kao sa svojim jer žive i rade u hrvatskoj sredini i po tome joj i pripadaju. Treba pak reći jasno i glasno da je hrvatski književni jezik i srpski, te se zato može tako i zvati. Srpski je on po tome što se njime služi i u njem živi znatan dio srpskoga naroda, onaj koji je povijesna sudbina dovela u hrvatske zemlje pa mu je domovina SR Hrvatska u sklopu SFR Jugoslavije. Srpski je taj jezik i po tome što su ti Srbi živo sudjelovali u njegovu razvijanju i njegovanju, i još po tome što jezične izražajne vrijednosti upravo toga srpskoga naroda u Hrvatskoj, kao i onih Hrvata koji su mu svojim govorima najbliži, imaju u hrvatskom književnom jeziku osobito znatno mjesto. Kao što se misljuje ne može obuhvatiti Hrvatska, a da se pri tom ne obuhvati i njezin srpski narod, tako se ni iz hrvatskoga književnog jezika ne može izlučiti srpska izražajnost, ako će on ostati to što jest – hrvatski književni jezik.

Tradicionalno srpsko pismo, ćirilica, pismo je i hrvatskoga književnog jezika. Ono je jako prisutno u njegovoj povijesti i neko se vrijeme moglo činiti kao da će u posebnom, zapadnom tipu postati glavno njegovo pismo. Tada bi Hrvati pisali „srpski”, kako se govorilo, u istom onom smislu u kojem se govori da pišu „latinski”. Zbog toga što je to tako, zbog važnosti reformirane ćirilice za standardnu novoštokavštinu, ćirilici treba osigurati, a zato joj je i osigurano, mjesto u kulturi i nastavi hrvatskoga književnoga jezika čak i bez obzira na srpski narod u Hrvatskoj jer uključujući i reformiranu srpsku ćirilicu u nastavu hrvatskoga književnog jezika ne vodimo samo računa o prisutnosti i kulturnom identitetu srpskoga naroda u Hrvatskoj, nego otvaramo vidike prema širokim slavenskim kulturnim prostorima kojima je ćirilica pismeni izraz i prema onom dijelu svoje hrvatske kulturne baštine koja je bila ćirilska. A srpski narod u Hrvatskoj kada se u osobnoj i javnoj upotrebi služi svojim pismom, ne izlazi iz okvira hrvatskoga književnog jezika.

Ne izlazi iz njega ni onda kad njegovi pripadnici u osobnoj i javnoj upotrebi biraju izraze koji u hrvatskom književnom jeziku nisu standardno neutralni nego obilježeni, i to obilježeni kao srpska izražajnost. Biraju ih upravo na temelju te obilježenosti, izražavajući tako i potvrđujući svoj nacionalni i kulturni identitet. U javnoj se upotrebi i u jezičnoj nastavi udio ćirilskoga pisma i srpske jezične izražajnosti može, ako je to potrebno, regularizirati i normativnim aktima vodeći računa o nacionalnom sastavu pojedinih općina a, naravno, analogno tako treba postupiti s Hrvatima u Vojvodini i na Kosovu. Rasprava o konkretnim rješenjima stvar je nadležnih i legitimnih političkih tijela. Ovdje je tek bilo potrebno reći to da je upoznavanje ćirilice, a i izražajnosti koja je obilježena kao srpska, neotudiv dio kulture hrvatskoga književnog jezika, pa njezino njegovanje nikoga od onih što pripadaju i srpskom narodu i hrvatskoj sredini ne stavlja u položaj da mora birati hoće li privoljeti jezičnoj izražajnosti svojega naroda ili svoje zemlje i njezine sredine. Kad Srbi u Hrvatskoj u osobnoj i javnoj upotrebi biraju srpski obilježen izraz, ostaju u stilističkim koordinatama hrvatskoga književnog jezika jer takav izraz biraju upravo zbog njegove srpske obilježenosti afirmirajući tako svoj nacionalni i kulturni identitet. Potvrđuju time i svoj hrvatski književni jezik i svoju srpsku narodnosnu vlastitost. Razumijevanje toga bitno je za kulturu hrvatskog književnog jezika. Implikacije su i teoretske i praktične, sežu od pojmovnih odredaba do uputa lektorskoj službi i sastavljačima jezičnih udžbenika.

Hrvatski književni jezik izraz je sredine u kojoj i za koju je postao. On joj služi. Svaka sredina je društvena. Inače i ne bi bila sredinom. Svaka sredina je kulturna jer svaka ima kulturu svojstvenu sebi. Svaka sredina je dakle sociokulturna. Neke jesu određene nacio-

nalnim razvojem, a neke nisu. Hrvatska (sociokulturna) sredina jest. Njezin književni jezik stoga opravdano nosi i nacionalno ime – hrvatsko. Time se on ne odvajava od svih onih koji nisu Hrvati, a on im je ipak književni jezik. Time se ne isključuju elementi srpske izražajnosti koji su u njem sadržani. Time se ne dovodi u pitanje opstojnost standardnoga jezika hrvatskoga ili srpskog (srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga), kojega je on pojavni oblik, varijanta kako se kaže u suvremenom lingvističkom diskurzu.

Hrvatski književni jezik jest varijanta i ne može da to ne bude jer je u svojoj sredini tako izgrađen još za same standardizacije. A sve da – zamislimo to na čas, koliko god da je teško to zamisliti – sve da uspiju najdalekosežniji i najsamovoljniji svjesni zahvati u smislu njezina izdvajanja, onakvi kakvi su se pokušavali vršiti u zlosretno vrijeme okupacije, sve da takvi zahvati uspiju, a doživjeli smo na kakav otpor, ogorčenje i porugu nailaze, i opet bi hrvatski književni jezik bio s lingvističkoga gledišta varijanta standardnoga jezika hrvatskoga ili srpskog, standardne novoštokavštine, koja služi još Srbima, Crnogorcima i Muslimanima, i ne bi bilo drugo: varijanta tek nešto uočljivije obosobljena. Odatle se vidi kako malo prostora jezična zbilja ostavlja voljnim zahvatima, pa i najekstremnijima i najbezobzirnijima. Razabire se i to koliko je pretjerana važnost što se u prošlosti standardnoga jezika hrvatskoga ili srpskog gdjekad pridaje dogovorima, koliko je nestvarno i ono što neki očekuju od novih dogovora.

Istina je drukčija. Jezik naroda ne može biti predmet dogovora. Ne može već zato što je prostor za voljne zahvate u jeziku vrlo uzak. Jezik treba osluškiivati, nalaziti i otkrivati bogatstva koja sadrži, a ne manipulirati njime prema svojim predodžbama. Dogovaranje ne vodi ničemu, jer se dogovarati može samo o voljnim zahvatima. Jedino što od toga nastaje jest nemir, štetan za bogato i plodno življenje s izražajnosti svojega jezika. Takav je nemir dobrodošao tek onima koji se ne mogu pomiriti s hrvatskim ili srpskim (srpskohrvatskim/hrvatskosrpskim) jezikom onakvim kakav on jest.

A taj jezik, standardni jezik hrvatski ili srpski (srpskohrvatski/hrvatskosrpski) postoji i funkcionira. U njem se vrlo uspješno ostvaruje komunikacijsko zajedništvo četiriju srodnih naroda, što znatnim svojim dijelovima žive na istoj zemlji. Doživljujemo to svakodnevno. Taj jezik je čvrsta povijesna stečevina, tvrda hrid zbilje, a ne perca na vjetru odluka i dogovora. Jedan od pojavnih oblika toga standardnog jezika jest i hrvatski književni jezik, izrastao u razvoju hrvatskoga naroda od prvih njegovih početaka, a poslije i u zajedništvu s pripadnicima drugih naroda, osobito srpskoga, koji žive na istom tlu. Obilježen tim zajedništvom i otvorenošću prema univerzalnoj izražajnosti kako se ona u koje doba ostvarivala i ostvaruje, hrvatski književni jezik okrenut je bliskosti i širini. Da bi doista mogao opet i opet tamo povesti, potrebno je neometeno i bez bojazni zaroniti u dubinu njegove slojevitosti, smireno istraživati izraz koji nudi i nepomućeno se radovati svemu što se tamo nađe i otkrije.

Ako hrvatski književni jezik i nije sav standardni jezik hrvatski ili srpski, jer taj uza nj ima i druge pojavne oblike, opet je istina i to da standardnog jezika hrvatskoga ili srpskog, kakav je proizašao iz konvergentnih procesa standardizacije, nema bez hrvatskoga književnog jezika kao jednoga njegova neizostavljivoga pojavnog oblika. Tek opisivanjem i njegovanjem hrvatskoga književnog jezika, tek pomnim istraživanjem njegova razvoja u prošlosti i svih vrijednosti koje su upravo na njem ostvarene moguće je valjano upoznati i prikazati hrvatski ili srpski (srpskohrvatski/hrvatskosrpski) jezik.

Tek tada poznavanje i prikazivanje toga jezika postaje punovrijedno i potpuno. Stoga je tek takvo prihvatljivo. I u tom smislu hrvatski književni jezik vodi zajedništvu. Pa je i to bitan smisao nastojanja oko njegove kulture, kojoj je posvećen ovaj časopis.

S a ž e t a k

Radoslav Katičić, Sveučilište u Beču
UDK 853:808 62, izvorni znanstveni članak, primljen za tisak 5. studenoga 1987.

About the Croatian Literary Language

The full meaning of the term Croatian Literary Language (hrvatski književni jezik) is here expounded and a series of its implications examined. It is shown that in the discourse on Serbo-Croatian the simple ethnic denominations of the language are necessary as well as the compound one in order to describe the linguistic reality.

VUK STEFANOVIĆ KARADŽIĆ I KNJIŽEVNI JEZIK U HRVATA*

Radoslav Katičić

Poznato je i često se čuje da je Vuk Stefanović Karadžić, veliki reformator književnoga jezika u Srba, odigrao važnu ulogu i pri standardizaciji hrvatskoga književnog jezika. Međutim, predodžbe o tome kako je i kada on izvršio taj utjecaj nisu baš jasne ni točne. Da bi se u razumijevanju tih pitanja postigao ozbiljniji napredak potrebna su temeljna istraživanja. Ovaj će prilog samo načeti taj predmet. Interpretacija vrela ostat će nužno nepotpuna. Ipak je svaki korak prema dubljem razumijevanju značenja što ga Karadžićovo djelo ima za književni jezik u Hrvata, za njegov razvoj i njegovu standardizaciju, dovoljno važan da se makar i letimično ovdje njime pozabavimo.

Osobni odnosi Karadžićevi s njegovim hrvatskim suvremenicima predmet su posebnoga poglavlja svake monografije o toj jedinstvenoj osobi srpske kulturne povijesti, predmet su posebnoga priloga u zborniku posvećenom njegovu životu i djelu.¹ Jako je stoga potrebno naglasiti da to nije predmet ovoga razmatranja. Nećemo se ovdje baviti Karadžićevim dotirima s Hrvatima, dotirima koji su bili česti i većinom srdačni, pa čak i topli, niti velikom cijenom u kojoj su ga držali Hrvati, nego utjecajem što su ga njegove misli, njegova gramatika, njegov rječnik, njegove zbirke usmene književnosti, njegovi prijevodi i njegovi spisi izvršili na proces novoštokavske jezične standardizacije u Hrvata.

*Ovo je hrvatska verzija referata pisanog francuski za kolokvij o Vuku Karadžiću 5. i 6. listopada 1987. na Sveučilištu Pariz IV (Sorbonni).

¹ Vidi Lj. Stojanović, *Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića*, Beograd - Zemun, 1924, 678-691; M. Popović, *Vuk Stef. Karadžić*, Beograd, 1964, 326-328; M. Živančević, *Vukovi prijatelji ilirci*, Vukov zbornik, Beograd, 1966, 229-259; V. Novak, *Vuk i Hrvati*, Beograd, 1967.